

HET KLOOSTER VAN MELK

ARCHITECTUUR MET EEN MISSIE

PETER TIMMERMAN

In het kleine Oostenrijkse plaatsje Melk, zo'n tachtig kilometer ten westen van Wenen, ligt een imposant barokklooster. Niet alleen de rijkversierde kerk van dit klooster, maar ook de situering van het geheel, maakt indruk. Gelegen op een langgerekt rotsblok verheft het klooster zich trots boven de Donau en het stadje Melk. Dit is het levenswerk van barokarchitect Jakob Prandtauer en zijn ambitieuze opdrachtgever abt Berthold Dietmayr. Het is architectuur met een missie: het winnen van zoveel mogelijk zielen voor de katholieke kerk.

Omstreeks 1089 vestigde zich in Melk, toen nog Mölckh geheten, in een oude burcht aan de Donau een benedictijner monnikenorde. Vanaf dat moment zijn Melk en het klooster onlosmakelijk met elkaar verbonden. Tot op de dag van vandaag leven en werken er monniken volgens de kloosterregels van Benedictus. In de loop der eeuwen groeide het klooster uit tot een steeds groter geheel, voorzien van bibliotheek, school en tuinen. Rond 1705 vond de grootste transformatie plaats. Het complete klooster, inclusief de kerk, werd herbouwd in barokstijl. Verantwoordelijk voor deze 'verbarokking' was de nieuw aangetreden abt die vanaf 1700 de scepter zwaaide: Berthold Dietmayr (1670–1739). Om zijn ambitieuze verbouwingsplannen te realiseren, stelde Dietmayr de Tiroler bouwmeester Jakob Prandtauer (1660–1726) aan als hoofdarchitect. Het bleek een gelukkig huwelijk tussen architect en opdrachtgever: samen realiseerden zij in Melk één van de grootste en mooiste barokkloosters ter wereld. Tegenwoordig prijkt het, als onderdeel van de Wachau vallei, op de werelderfgoedlijst van Unesco. Het werd Prandtauers levenswerk; letterlijk tot aan zijn dood in 1726 werkte hij aan het klooster. Zijn leerling, assistent en neef Joseph Munggenast (1680–1741) rondde de klus af. Dietmayr maakte in 1738 nog een grote brand mee, die een deel van het klooster in de as legde. Strijdlustig als hij was, begon hij direct weer aan de wederopbouw van zijn levenswerk. Met succes: Munggenast herstelde het gebouw weer in volle glorie, dit keer met klokkentorens in rococostijl.

ARCHITECTUUR EN KUNST ALS RETORISCH MIDDEL

De barokke make-over die Dietmayr in Melk realiseerde, moet gezien worden in het licht van de Contrareformatie. Dietmayr onderhield als vooraanstaand abt nauwe banden met de Kerk in Rome. Als reactie op de Reformatie, in gang gezet door Luther in 1517, zette de katholieke kerk een tegenoffensief in, waarbij kunst en architectuur een belangrijke rol speelden. Om zielen te winnen voor het katholieke geloof, moesten kerken en kloosters er spectaculair en overtuigend uitzien. Kosten noch moeite werden gespaard. Kenmerkend voor de barokke bouwstijl zijn de pracht en praal. Het lijkt erop alsof men daarmee de kaalslag van de beeldenstorm zo snel mogelijk probeerde te vergeten. De overdaad van de barok is echter meer dan oppervlakkige versiering. Men streeft naar een synthese van architectuur, beeldhouw- en schilderkunst met als doel één overtuigend geheel te creëren. De fresco's op het plafond van

de kerk in Melk van Johann Michael Rottmayr (1654–1730) wekken de illusie dat het kerkinterieur zó in de hemel doorloopt (afb. 4). Hier wordt een universum opgeroepen, een microkosmos die alles, hemel en aarde, omvat.

SWUNG EN LICHT

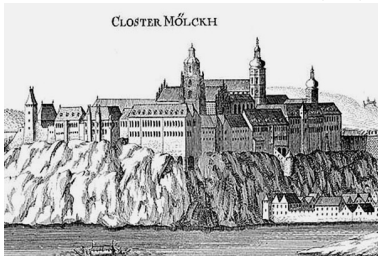
Barokke architectuur overtuigt ook met andere middelen: men probeert het gebouw levendig te maken door afwisselend convexe en concave vormen toe te passen. Hierdoor ontstaat een golvend en vibrerend interieur, waar levensvreugd vanaf straalt. Het is net of er uit de hemelse taferelen, die op het plafond zijn afgebeeld, een goddelijke vonk overslaat die de muren even doet sidderen (afb. 4).

In de barokkerken wordt ook het licht zorgvuldig geësceneerd om bijvoorbeeld een Christusfiguur levensecht te doen lijken. Een vergelijking met het theater, populair ten tijde van de barok, is op zijn plaats. Het verbaast niet dat Dietmayr de Weense theateringenieur en decoratieschilder Antonio Beduzzi (1675–1735) inhuurde om de inrichting van zijn kerk te verzorgen. Om de gelovigen te overtuigen, komen het sacrale en theatrale haast in elkaars verlengde te liggen. Ook de lichtwerking van de keizerstrap is uitgeroepen (afb. 5). Ieder zichzelf respecterend klooster had een speciale vleugel voor de keizer ingericht, zo ook Melk. Als de keizer een bezoek bracht, betrad hij via de monumentale trappartij zijn keizerlijke vertrekken. De trap bracht de keizer ook naar een speciale loge in de kerk van waaruit hij, letterlijk boven het volk verheven, de dienst kon bijwonen. Prandtauer wist de keizerstrap spectaculair vorm te geven, door op de tussenverdieping een raam te plaatsen, precies achter een beeldengroep, die er hierdoor uitspringt. Bijgestaan door een krijger houdt godin Athene een schild vast met daarop een uitspraak van de Duitse keizer Karl VI (1685–1740). *Constantia et fortitudine*: door vasthoudendheid en moed. Ook bij de bouw van de andere trappen in het klooster had Prandtauer duidelijk plezier in het ontwerpen: de bezoeker wordt als het ware naar boven gezogen (afb. 6).

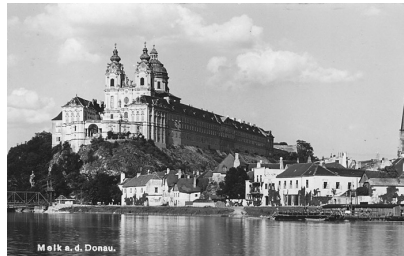
SYMMETRIE EN SITUERING

De barokke bouwstijl beperkte zich niet tot religieuze gebouwen zoals kerken en kloosters, maar werd ook toegepast om de macht van absolutistische vorsten te onderstrepen. Hun pronk-

AFBEELDING 1 – HET MIDDELEEUWSE KLOOSTER (1672)

AFBEELDING 2 – HET KLOOSTER IN BAROKSTIJL

AFBEELDING 3 – ZICHT VANUIT MELK OP DE 240M LANGE ZUIDGEVEL

paleizen, denk aan Schönbrunn of Versailles, wedijverden om grootte en luxe. Opvallend is de nadruk op symmetrie en de zorgvuldige inpassing in stad of landschap. Door middel van uitgestrekte tuinen en lange zichtassen werd het slot aan de omgeving gekoppeld. Het jachtslot Clemenswerth van architect Johann Conrad Schlaun (1695–1773) is in dit verband noemenswaardig: een cirkelvormig plan met zichtassen, die niet alleen de vorst vrij zicht over zijn jachtgronden gaven, maar ook de omwonenden duidelijk maakten hoe rijk en machtig de vorst was. De hoofdas van het strikt geometrische plan komt uit op de kerktoeren van het dorpje Sögel.

In Melk zien we de nadruk op symmetrie terug in de opbouw van het klooster. Ook al is de plattegrond niet volledig symmetrisch, het gebouw probeert toch stellig die indruk te wekken. Dat lukt goed, omdat de hoofdgevel symmetrisch is opgebouwd. Ter weerszijde van de centrale koepel bevinden zich twee klokkentorens, die op hun beurt geflankeerd worden door identiek ogende vleugels, waarvan een de Marmorsaal, een grote feestzaal, herbergt, de ander een bibliotheek. Uit deze opbouw spreekt een duidelijke ordening waarbij niets aan het toeval is overgelaten. De strakke opzet van Prandtauer contrasteert met de rommelige bouwwijze van het middeleeuwse klooster (afb. 1, 2 en 3).

EEN SFINX AAN DE DONAU

De strenge architectuur van het klooster vormt ook een mooi contrast met de ruwe rotswand waar het op gebouwd is. Het op de spits drijven van het contrast tussen natuur en cultuur, evenals het onderwerpen van de natuur aan strenge geometrie zoals in baroktuinen, is kenmerkend voor de barok. Er gaat een soort macht over de natuur vanuit. Ook al domineert het klooster in Melk door haar ligging en verschijningsvorm de omgeving, dit betekent geenszins dat zij er mee detoneert. Integendeel, omdat Prandtauer de zuidwand van het klooster over grote lengte met de natuurlijke rotswand mee laat lopen, versterken gebouw en natuur elkaar (afb. 2). Het gebouw ligt er daardoor juist heel natuurlijk, haast ontspannen bij: als een sfinx die over de Donau waakt, of als een kristal dat uit de ruwe rotswand groeit.

Prandtauer was zich goed bewust van de schitterende ligging van het middeleeuwse klooster op de smalle rotsrichel, verheven boven het stadje Melk. Om het klooster nog indrukwekkender te maken, heeft Prandtauer de kerk richting de Donau opgeschoven, ook de flankerende vleugels liet hij zover mo-

gelijk doorlopen, zodat het gebouw precies op het randje van de afgrond eindigt. Door tevens de langgerektetheit van het klooster, die met zijn 240 meter indrukwekkend is, te benadrukken, is het net of de torens richting de Donau proberen te bewegen. Voor het oog creëert dit een dynamische spanning, alsof het gebouw ieder moment als een tijger van de rots kan springen.

ARCHITECTONISCHE ROUTE

Wie vanaf de Donau het klooster bezoekt, ondergaat een reeks door Prandtauer zorgvuldig geregisseerde ervaringen. De bezoeker beweegt zich eerst door het stadje Melk, terwijl hij op de rotswand het klooster al ziet liggen. Een pad voert omhoog naar de achterzijde van het klooster, waar de hoofdentree zit. Tussen twee dikke bastions van het middeleeuwse fort door betreedt de bezoeker het klooster. Als je voor de deur staat, is de koepel van de kerk aan het zicht onttrokken. Na het door kruisen van een monumentale entreepoort, komt men op het Prälatenhof, een plein met de afmetingen van een klein voetbalveld. Prandtauer liet het plein subtiel toelopen – in de barok was men dol op manipulaties van perspectief – om het plein dieper en groter te doen lijken. De hoofdkeupel van de kerk steekt boven de omringende bouw-massa uit en lokt de bezoeker verder, naar een binnenstraat. Het inklemmen van de kerk tussen de twee kloostervleugels levert een smalle doch spannende binnenstraat op, die links wordt begrensd door een bogengalerij (afb. 8), met daarin de keizerstrap, en rechts door de kerk. Bij zonnig weer werpen verbingssteunen slagschaduw op de kerkmuur (afb. 7). Dan volgt het pièce de résistance van de route: het kerkinterieur, waar het natuurlijk allemaal om draait, en waar de bezoeker tot God kan komen. De architectonische route eindigt buiten, aan de voorzijde van het klooster op een breed balkon. Het biedt uitzicht op de Donau en de Wachau vallei. Met hernieuwde blik bekijkt men het landschap waar de tocht begon, alsof het een schepping van God is. Missie volbracht.

AFBEELDING 5 – KEIZERSTRAP

AFBEELDING 6 – TRAP

Ir. P. Timmerman publiceert met zekere regelmaat over architectuur, van barok tot modern. Hij is tevens architectuurfotograaf. Momenteel werkt hij aan een boek over de Zweedse architect Sigurd Lewerentz (1885–1975).

AFBEELDING 4 – INTERIEUR VAN DE KERK

AFBEELDING 7 – BINNENSTRAAT: LINKS BOGENGALERIJ, RECHTS KERK

AFBEELDING 8: – BOGENGALERIJ FOTO'S PAGINA 10: PETER TIMMERMAN

